

Danuta Miller

Metodologiczne spojrzenie na zagadnienia etyki w gospodarce

Annales. Etyka w życiu gospodarczym 8/1, 45-51

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Danuta Miller

Warszawska Szkoła Zarządzania. Szkoła Wyższa
Towarzystwo Naukowe Prakseologii, Warszawa
e-mail: dmiller@ifispan.waw.pl

Metodologiczne spojrzenie na zagadnienia etyki w gospodarce

1. Podejście metodologiczne

W literaturze termin metodologia najczęściej jest traktowany jako pewnego rodzaju znawstwo¹ (-logia to nauka) analityczne, normatywne i krytyczne badań naukowych, uwarunkowań tych badań oraz sposobów prezentowania wyników i osiągnięć naukowych. Jest to teoretyczna refleksja umożliwiająca szerokie i wielostronne postrzeganie określonego obszaru zgodnie z przyjętymi regułami. Metodologia jest dziedziną naukową, w której formułuje się zasady, procedury, metody postępowania badawczego dotyczące wybranego zagadnienia, działania lub zdarzenia.

Tak rozumiana metodologia – będąc sama dziedziną nauki – może także służyć badaczom wielu dyscyplin jako specyficzne narzędzie ułatwiające, umożliwiające rozpatrywanie interesujących ich problemów. Podobnie zresztą jak matematyka, która jest od dawna ugruntowaną i wciąż rozwijającą się dyscypliną naukową, a jednocześnie pełni rolę niezastąpionego narzędzia w wielu badaniach, jest specyficznym językiem umożliwiającym porozumiewanie się naukowców, prezentowanie koncepcji, omawianie wyników badań.

W podobnym zakresie jak z matematyki, badacze wielu nauk mogą korzystać z refleksji zawartych w metodologii, sięgając do tych koncepcji metodologicznych, które uznają jako szczególnie przydatne w interesujących ich obszarach wiedzy. Dla zaspokojenia określonych potrzeb badaczy, rozwijane są specyficzne typy metodologii obejmujące wybrane, mniejsze obszary zagadnień. Metodologie takie można traktować jako metodologie problemowe lub metodologie tematyczne. Przykładowo warto tutaj wymienić nazwy: metodologia nauki², metodologia projektowania³, metodologia ergonomii⁴, metodologia umiejętności praktycznych⁵.

¹ Nazwę tą stosuje w publikacjach Wojciech Gasparski

² Np. R. Wójcicki, *Wykłady z metodologii nauk*, PWN, Warszawa 1982; S. Pabis, *Metodologia i metody nauk empirycznych*, PWN, Warszawa 1985.

³ Np. *Metodologia projektowania inżynierskiego*, (red.) W. Gasparski, PAN Komitet Naukoznawstwa; *Problemy metodologii projektowania*. Warszawa 1977, (red.) W. Gasparski, PAN Komitet Naukoznawstwa; D. Miller, *Projektowanie metodyczne*, WNT, Warszawa 1987.

⁴ Np. E. Tytyk, *Metodologia projektowania ergonomicznego w budowie maszyn*, Politechnika Poznańska, Poznań 1991.

⁵ Np. T. Kotarbiński, *Metodologia umiejętności praktycznych: pojęcia i zagadnienia. Dzieła Wszystkie*, tom Prakseologia cz. II, Ossolineum 2003 [pierwodruk 1971].

Wśród typów tak rozumianych metodologii tematycznych trzeba wymienić także koncepcję Tadeusza Kotarbińskiego, który prakseologię czyli naukę o sprawnym działaniu człowieka, nazywa metodologią ogólną⁶. Przymiotnik „ogólna” ma wyrażać w tym przypadku duży stopień ogólności rozważań metodologicznych dotyczących działania człowieka i uwarunkowań tegoż działania. Spoglądając jednak z szerokiej perspektywy całego obszaru nauk można przyjąć, że Kotarbiński przedstawia także specyficzną metodologię tematyczną, a mianowicie metodologię działania człowieka.

Niezależnie od przedstawionego podziału tematycznego, szczególnie ważny jest sposób metodologicznego podejścia do wybranych zagadnień. Badacze postrzegają zagadnienia z trzech różnych perspektyw. Perspektywa pierwsza, to podejście normatywne, idealistyczne, w trakcie którego tworzona jest *metodologia normatywna*. Perspektywa druga, to postrzeganie, badanie i opis istniejącego stanu rzeczywistości, w wyniku czego powstaje *metodologia deskryptywna*. Wreszcie perspektywa trzecia jest to podejście porównujące, w którym sięgając do dyrektyw normatywnych, jednocześnie postrzega się i uwzględnia istniejącą rzeczywistość; tworzona jest metodologia, którą można nazwać *metodologią porównawczą*. Trzy wymienione perspektywy w istotny sposób wpływają na możliwości korzystania z koncepcji metodologicznych.

Powiedzmy kilka słów o wymienionych perspektywach metodologicznych.

Metodologia normatywna

Spojrzenie z perspektywy idealistycznej, normatywnej polega przede wszystkim na upraszczaniu rozpatrywanych zagadnień. Abstrahuje się od tych elementów, zdarzeń, zależności, które uznaje się w danej sytuacji jako uboczne, mniejszej wagi. Postrzega się tylko to, co ocenia się jako szczególnie ważne, a także to, co uznaje się jako niezmienniki w obszarze danej dziedziny.

Z perspektywy metodologii normatywnej nie bada się, nie analizuje i nie odwzorowuje istniejącej rzeczywistości. Jest ona tworzona przede wszystkim na podstawie wybranych elementów wiedzy zawartej w ugruntowanych już dyscyplinach naukowych. Badacze preferujący podejście normatywne sięgają do tych nauk, o których sądzą, że są (lub mogą być z dużym prawdopodobieństwem) przydatne przy tworzeniu zasad, procedur, systemów wartości ważnych w danej dziedzinie metodologii. Wśród takich nauk można wymienić przede wszystkim logikę, filozofię, naukoznawstwo, teorię systemów, a także nauki humanistyczne. Twierdzenia, orzeczenia, wyniki badań zawarte w tych naukach oraz refleksje i przemyślenia własne metodologów stanowią tworzywo do kreowania metodologii normatywnej.

W metodologii normatywnej przyjmuje się zatem określone zbiory wartości, zasady, dyrektywy uznając je jako potrzebne, poprawne, słuszne, a więc obowiązujące. Tworzy się pewnego rodzaju modele, wzorce tego „jak być powinno”, „jak należy badać, analizować”. Są to specyficzne modele nakazowe.

Metodologia normatywna stanowi zbiór norm, wytycznych, przepisów utworzonych jak gdyby „w teorii”. Normom tym przypisuje się ocenę poprawności, prawidłowości, prawdziwości, jednocześnie nadając im wysoki status pewności, status obowiązujących norm.

Warto zwrócić uwagę na to, że metodologia normatywna jest tworzona przez naukowców nie zawsze identyfikujących się ze środowiskiem zajmującym się zagadnieniami, których metodologia ta dotyczy. Na przykład metodologię normatywną projektowania mogą tworzyć

⁶ T. Kotarbiński, *O istocie i zadaniach metodologii ogólnej (prakseologii)*. *Dziela Wszystkie*, tom *Prakseologia* cz. II, Ossolineum, Wrocław 2003 [pierwodruk 1937].

metodologowie nie będący projektantami, a zajmujący się np. teorią systemów, teorią działania lub socjologią. W takiej sytuacji zasady, reguły, wytyczne, normy metodologii normatywnej projektowania są formułowane jak gdyby z zewnątrz środowiska projektotwórczego.

W trakcie budowania i rozpatrywania modeli normatywnych konkretyzuje się co raz bardziej wybrane zagadnienia, zauważa się co raz więcej elementów, szczegółów, niuansów uznawanych uprzednio jako mniejszej wagi. Modele normatywne w trakcie badań metodologicznych zaczynają zbliżać się do praktyki stanu istniejącego. Zmienia się perspektywa postrzegania zagadnień. Zaczyna wyłaniać się metodologia deskryptywna.

Metodologia deskryptywna

Badacze zajmujący się metodologią deskryptywną, opisową skupiają się przede wszystkim na obserwowaniu, badaniu, opisywaniu istniejącego stanu rzeczywistości. Z tej perspektywy metodologowie dążą do postrzegania wszelkich cech, zdarzeń, relacji, ocen dotyczących określonego problemu, zagadnienia, sytuacji. Obserwują, analizują, opisują działalność konkretnego badacza lub zespołu, ich warsztat pracy, kolejności działań, źródła informacji, do których sięga dany naukowiec itp.

Tworzone są modele deskryptywne rzeczywistości, modele tego „jak jest”. W obrębie metodologii deskryptywnej nie formułuje się ocen, jedynie konstruuje się jedynie „fotografie” stanu istniejącego.

Ważne jest to, że metodologia deskryptywna jest tworzona przez badaczy w dużym zakresie identyfikujących się ze środowiskiem zajmującym się rozpatrywanymi zagadnieniami. Przy takiej perspektywie zasady, reguły, wytyczne, przepisy są tworzone przez badaczy znających z własnej praktyki zagadnienia, które jednocześnie analizują, badają. Metodologia deskryptywna jest formułowana jak gdyby wewnątrz danego środowiska.

Metodologia porównawcza

Metodologowie tworzący metodologię porównawczą przyjmują, że powiązanie perspektywy normatywnej z deskryptywną czyli porównywanie modeli normatywnych z modelami deskryptywnymi umożliwi wielostronną analizę rozpatrywanych zagadnień, a także ich ocenę. W takim podejściu wskazuje się kierunki ulepszania, a więc także kierunki pożądanych modyfikacji rozważań metodologii normatywnej i metodologii deskryptywnej z uwzględnieniem dwustronnych relacji między tymi obszarami.

Metodologia porównawcza jest tworzona przez badaczy postrzegających zagadnienia jednocześnie z perspektywy normatywnej i deskryptywnej. Zasady, reguły, wytyczne, przepisy w metodologii porównawczej są formułowane przy uwzględnieniu obu perspektyw.

2. Etyka i etyki tematyczne

Jak powiedziano na początku, metodologia może pełnić rolę narzędzia wspomagającego badanie, analizowanie, hierarchizowanie różnych zagadnień, różnych dziedzin wiedzy. Traktując zatem metodologię jako narzędzie, można z perspektywy metodologicznej spojrzeć na zagadnienia etyki, a m.in. także na zagadnienia etyki biznesu.

Pojęcie etyki w obszarze wielu nauk jest uznawane za pojęcie kluczowe, jest mu nadawany status wysokiej ważności. Jednakże w literaturze z różnych dziedzin terminowi etyka przyporządkowuje się wiele odmiennych znaczeń, podkreślając w ten sposób wybra-

ne aspekty etyki, szczególnie ważne w danych rozważaniach. Na użytek prezentowanej tutaj tematyki przytaczam proste określenie terminu etyka na poziomie dużej ogólności, skupiam się natomiast na metodologicznej perspektywie postrzegania etyki.

Według *Słownika pojęć filozoficznych*⁷ etyka (synonim: moralność) jest to zespół (system) zasad, norm, przepisów, nakazów, zakazów wyznaczających sposoby postępowania ludzi. W Słowniku wymienia się dwa podstawowe rozumienia terminu etyka. A mianowicie: (a) w znaczeniu neutralnym etyka jest to ogół postaw, poglądów, przekonań regulujących stosunki między jednostkami, grupami i społeczeństwem; oraz (b) w znaczeniu wartościującym etykę traktuje się jako wyznacznik postępowania człowieka zgodnie z przyjętymi wartościami.

Etyka – podobnie jak metodologia – nie zawsze ujmowana jest całościowo czyli jako nauka ogólna, dotycząca wszelkiej działalności człowieka. W obrębie etyki całościowej tworzy się etyki o mniejszym zakresie tematycznym, dotyczące jedynie określonych obszarów zagadnień lub rozważające temat tylko z określonej perspektywy. Można przyjąć, że są to – pozostając przy terminologii użytej w podejściu metodologicznym – etyki tematyczne.

Kilka prostych przykładów etyk tematycznych.

Etyka autonomiczna, indywidualistyczna, według której jedynym źródłem wyłaniania zasad, przepisów, nakazów postępowania jest suwerenny rozum ludzki oraz indywidualne poczucie prawidłowości postępowania, poprawności, powinności. W etyce tej przyjmuje się, że każdy człowiek jest bytem indywidualnym, a jego postępowanie zależy jedynie od jego własnej woli. Etyka indywidualistyczna tworzy przepisy postępowania etycznego ukierunkowane na działanie pojedynczego człowieka.

Etyka niezależna podkreśla, że nie wiąże swoich zasad z rozstrzygnięciami filozoficznymi, ale przede wszystkim z wyraźnie określonym stosunkiem do drugiego człowieka. Jest to tzw. etyka opiekuństwa społecznego. Społeczność⁸ rozumiana jest jako cecha człowieka solidnego, na którym można polegać, że wykona przeznaczone mu zadanie w sposób możliwie najlepszy w danych warunkach, a przede wszystkim, że otoczy opieką osobę potrzebującą takiej opieki⁹.

Etyka formalna formułuje normy postępowania człowieka według doktryn imperatywu kategorycznego przyjętego w koncepcji Emanuela Kanta. Ma to być postępowanie zgodne z prawem moralnym, z obowiązkiem, z powinnością, przy czym należy szczególnie zwracać uwagę także na dobro drugiego człowieka. „Postępuj według takich zasad, co do których chciałbyś, aby inni postępowali względem ciebie a także, aby zasady te stały się prawem ogólnie obowiązującym”.

Etyka kolektywistyczna, globalna formułuje zasady umożliwiające pokojowe współistnienie dużych grup ludzi, a w związku z tym rozwój życia społecznego, gospodarczego, państwowego. W etyce tej przyjmuje się, że jednym z podstawowych warunków rozwoju i pokojowego współżycia państw jest dążenie do przyjęcia jednolitych (w praktyce do zbliżonych) systemów wartości ekonomicznych, obyczajowych, kulturowych, zwyczajowych, politycznych, a także wspólnych (zbliżonych) praw i przepisów.

Etyka ekologiczna zajmuje się przede wszystkim relacjami między człowiekiem a naturalnym środowiskiem przyrodniczym, przy czym człowiek traktowany jest jako element

⁷ *Słownik pojęć filozoficznych*, Wyd. Nauk. Scholar, Warszawa 1996.

⁸ Termin ten wprowadził do prakseologii Tadeusz Kotarbiński.

⁹ D. Miller, 2004, *Opiekun społeczny w koncepcji Tadeusza Kotarbińskiego*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2004, t. 7, nr 2.

tego środowiska. W etyce ekologicznej zwraca się uwagę na konieczność osiągnięcia równowagi między wciąż rosnącymi potrzebami i wymaganiami człowieka a ograniczonymi zasobami i możliwościami środowiska przyrodniczego. Etyka ekologiczna głosi szacunek dla każdego życia, a także szacunek dla przyrody nieożywionej.

3. Etyka biznesu

Szczególnie ważnym obszarem etyki tematycznej jest etyka biznesu. Jest to dyscyplina, w której tworzone są i prezentowane wartości wspólne osób i zespołów w różny sposób związanych z biznesem, a zatem z szeroko pojmowanym globalnym otoczeniem społecznym, gospodarczym, politycznym, przyrodniczym. Można przyjąć, że wszyscy członkowie społeczeństwa są w pewien sposób uczestnikami procesów biznesowych np. wtedy, gdy wytwarzamy jakieś produkty, wtedy gdy produkty te kupujemy i użytkujemy, gdy korzystamy z jakichś usług lub usługi takie oferujemy itp.

O tworzenie ładu etycznego postulowano już od dawna i od dawna brakowało jednolitych wykładni takiego postępowania w gospodarce. „*Wołanie o etyczny ład w biznesie i jego uprawomocnienie nie jest nowe bowiem motywacja pracy i przedsiębiorczości, sposób zarządzania ludzką pracą, dystrybucją jej owoców stanowi odwieczny przedmiot ocen moralnych i sporów ideowych*”¹⁰. Jednakże w obecnym, gęstym, niejednorodnym i zmieniającym się środowisku gospodarczym, społecznym, politycznym kształtowanie etyki biznesu staje się koniecznością.

Poglądy na temat związków biznesu z etyką można ująć w trzy formuły¹¹:

- (1) Biznes jest amoralny, niezależny od zasad moralności. Brak jest więzi między życiem gospodarczym a etyką.
- (2) Biznes jest z gruntu niemoralny, a rynek preferuje przede wszystkim silnych.
- (3) Postępowanie poprawne etycznie w biznesie popłaca, szczególnie w dłuższym przedziale czasu, a zatem biznes powinien kierować się zasadami etycznymi.

W obszarze etyki biznesu można wyróżniać obszary tematyczne niższego rzędu. Wymienię dwa takie obszary.

Spoleczna etyka biznesu zajmuje się wartościami ważnymi dla społeczeństwa w całym obszarze, w którym ów biznes jest uprawiany, a przecież wszyscy tworzymy społeczeństwo biznesu. W społecznej etyce biznesu tworzy się normy na wysokim poziomie ogólności. Uwzględnia się także wpływ czasu, a wobec tego przewiduje się (często trudne do przewidzenia) zmiany w rozwoju społecznym, gospodarczym, politycznym i powstające w związku z tym dylematy etyczne.

Etyka zawodu formułuje zasady, przepisy, dyrektywy obowiązujące w danym środowisku zawodowym np. w środowisku lekarzy, architektów, prawników, nauczycieli, naukowców. Są to zawody tak zwanego zaufania społecznego, szczególnie ważne i cenione wobec czego społeczeństwo nakłada na osoby takich zawodów szczególną odpowiedzialność.

¹⁰ R. Wiśniewski, *Trzy typy teorii etycznych, a etyka biznesu*, [w:] *Etyka biznesu*, (red.) J. Dietl, W. Gasparski, PWN 1997, s. 38.

¹¹ W. Gasparski, *Prakseologia*, Oficyna Wydawnicza Warszawskiej Szkoły Zarządzania. Szkoły Wyższej, Warszawa 1999.

W obszarze etyki zawodu tworzone są specyficzne kodeksy postępowania, obowiązujące osoby danej profesji. Tworzone są także kodeksy etyczne w konkretnych firmach obowiązujące na terenie danej instytucji. Pozytywna wartość społeczna biznesowych kodeksów etycznych jest ogromna. Jednakże trzeba tutaj wspomnieć także o tym, że w niektórych kodeksach zawodu uwzględnia się przede wszystkim (lub jedynie) warunki, wymagania, rozwój danej branży, zawodu lub instytucji, pomijając potrzeby otoczenia. Są to tzw. kodeksy „wsobne”.

4. Normatywna, deskryptywna i porównawcza etyka biznesu

Zgodnie z podejściem metodologicznym można wyróżnić trzy perspektywy postrzegania i kształtowania etyki biznesu, a mianowicie perspektywę normatywną, deskryptywną i porównawczą.

Normatywna etyka biznesu postrzega biznes z perspektywy idealistycznej, normatywnej. Tworzy normy i systemy norm postępowania w biznesie, o których orzeka, że są obowiązujące ponieważ są poprawne, prawidłowe, „dobre”, według przyjętych (przez kogo?) kryteriów. Etyka normatywna jest uznawana za dziedzinę filozofii.

W etyce normatywnej biznesu formułuje się zasady, wytyczne, przepisy postrzegając biznes z perspektywy idealistycznej. Sięga się do wybranych dziedzin wiedzy uznawanych jako ważne, poprawne, ugruntowane poznawczo. Uwzględnia się także podstawowe normy etyczne ogólnie przyjęte w społeczeństwie, uznawane powszechnie jako normy nadrzędne. Z takiej perspektywy formułowane są normy postępowania w biznesie. O normach tych można powiedzieć, że w dużym zakresie są tworzone poza obszarem biznesu. Warto zadać pytanie kto jest twórcą zasad i wytycznych w obszarze etyki normatywnej biznesu i kto przyznaje tym osobom odpowiednio wysoki stopień autorytetu, wystarczający do tworzenia norm etycznych w biznesie.

Opisowa, deskryptywna etyka biznesu postrzega stan istniejący w rzeczywistości, bada, analizuje stosunki społeczne, postawy, motywy działania, determinanty kulturowe i na podstawie takiej wiedzy opisuje zachowania w biznesie. Z perspektywy deskryptywnej stwierdza się, że „tak jest w rzeczywistości”.

W deskryptywnej etyce biznesu rozpatruje się postępowanie i skutki postępowania pojedynczego człowieka w gęstym środowisku społecznym, gospodarczym, przyrodniczym. Na podstawie analizy wiedzy o tym „jak jest” formułuje się wytyczne, przepisy, dyrektywy postępowania uznawanego jako poprawne, słuszne, skuteczne w biznesie. Normy tworzone są wewnątrz środowiska biznesowego.

Porównawcza, krytyczna etyka biznesu analizuje zarówno obraz utworzony z perspektywy idealistycznej przyjętej w etyce normatywnej jak i obraz stanu rzeczywistego utworzony w etyce deskryptywnej.

W porównawczej etyce biznesu wskazuje się przydatność rozszerzania perspektywy idealistycznej wprowadzając doń elementy postrzegane w podejściu opisowym istniejącej rzeczywistości.

5. Kilka słów zakończenia

Tworzenie norm etycznych obowiązujących w biznesie to działalność o dalekosiężnych skutkach społecznych i gospodarczych. Trudno jest w praktyce przewidzieć wszystkie skutki wprowadzenia (lub nie wprowadzenia) określonego przepisu, wymagania, dyrektywy. Od badaczy zagadnień etyki biznesu wymaga się szerokiej wiedzy i wysokiego poczucia odpowiedzialności.

Każdy, kto przystępuje do tworzenia zasad etycznych w biznesie powinien zadać sobie pytania: czy zgromadziłem odpowiednią wiedzę?, czy uruchomiłem wystarczający potencjał wyobraźni?, czy przewidziałem możliwość skutków negatywnych?, czy gotów jestem podjąć ewentualne ryzyko działania?

A Methodological View of Business Ethical Problems

Summary

Methodology is a study of research methods and the ways of presenting research results and conclusions. The normative methodology takes an idealistic approach – it models the desired state of affairs. The descriptive methodology investigates and describes the reality – it models the existing state of affair.

The paper outlines the opportunities of describing and analysing business ethics problems using procedures formulated in methodology.

Key words: *methodology, normative methodology, descriptive methodology, business ethics.*